

□ DOĞUKAN ÖZEY

Bayram, Bülent (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1012 s., ISBN: 978-975-16-3652-2

Eski Batı Türkçesinin günümüzdeki tek temsilcisi olan Çuvaş Türkçesi, diğer Türk lehçelerinden farklı olarak İlk Türkçe söz içi ve söz sonu *r* ve *l* seslerini korumuş olması bakımından lehçe tasniflerinde ayırt edici özelliğe sahiptir.

1991'in sonunda SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye'de çoğu Türk lehçeleriyle birlikte Çuvaş Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Çuvaş Türkçesinin kısa gramer ve sözlükleri zamanla tekrar tekrar ele alınıp bugün Çuvaş Türkçesi üzerinde çalışma yapmayı kolaylaştıracak eserler ortaya konmuştur. Bir dilde çalışma yapmak için o dilin kapsamlı bir sözlüğüne ihtiyaç duyarız. Bu yönüyle sözlük, dil çalışmalarında en önemli kaynaktır.

Türkiye'de Çuvaşça ilk sözlük olarak 1950 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Heikki Paasonen'in *Çuvaş Sözlüğü* adlı eseri kabul edilir. Eser bir çeviridir. Bu çalışma ilk olarak Macaristan'da 1908 yılında Heikki Paasonen tarafından *Csuvas Szójegyzék-Vocabularium Linguae Čuvašae* (Çuvaş Sözlüğü/Çuvaş Dilinin Sözlüğü) adıyla yayımlanmış ve kelime anlamları Macarca ve Almanca açıklamaları ile verilmiştir. Sözlükte Fin-Ugor Araştırmaları yazı çevirimi dizgesini kullanan Paasonen'in Çuvaşça sesler için kullandığı ve diğer Çuvaşça sözlüklerde bulunmayan işaret tercihleri söz konusudur. Çuvaşçanın ötümsüz /p/, /ç/, /t/, /k/, /ş/, /s/, /ş/ seslerinin /r/, /l/, /n/ sesleri ile komşuluğunda ya da iki ünlü arasında konumlanmasında beliren tonlu biçimler yazar tarafından sırasıyla B, Dž, D, G, ž, z, ž gibi grafikler ile gösterilmiştir (Güzel 2019: 48).

TDK tarafından *Çuvaş Sözlüğü* adıyla yayımlanan çeviri çalışmasında ise orijinal eserden farklı olarak Macarca ve Almanca açıklama ile dizinler bulunmamaktadır. Çuvaşça sözlerin yalnızca Türkiye Türkçesine aktarımlarının verildiği bu çalışmada madde başlarının sıralaması da tamamen değiştirilmiştir. Eserin TDK baskısının, orijinal biçiminden farklı olan bir diğer yönü ise yazı çevirimine ilişkindir. Eserin ön sözünden önce yapılan kısa açıklamada "Kurumun Türk diyalektleri için kabul ettiği çevriyazı sistemi kullanılmıştır." ibaresi yer almakta, ön sözün ardından da bir tablo ile gösterilmektedir. Orijinal baskıda yer alan çift ünsüz işaretlerinde tekleştirilmeye gidildiği, Latin alfabesinin basit biçimine yabancı olan kullanımlara yeni karşılıklar bulunduğu görülmektedir (Güzel 2019: 48-49). Paasonen'in bu sözlüğü 218 sayfadan oluşmaktadır ve 8.000 civarında kelime içerir. Eser İstanbul'da *Horoz Basımevi* tarafından yayımlanmıştır.

Türkiye'de yayımlanmış ilk Çuvaşça sözlük sayılabilecek eser Emine Ceylan'ın "Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe / Türkçe-Çuvaşça Sözlük"tür. Eserdeki atasözlerinde kullanılan kelimelerden oluşan sözlük bölümünde ilk olarak Çuvaşça-Türkçe sözlüğe yer alır ve bu bölüm Türk



Latin alfabesine göre sıralanmıştır. Ancak Çuvaşçaya özgü sesler, yakın oldukları Türkçe sesin hemen arkasından verilmiştir. Eserde yazarın giriş bölümünde belirttiği gibi Arapça, Farsça ve Volga Bulgarcası sözcükler, yazı çevirilerinin yanı sıra, özgün alfabeleriyle belirtilmiş ve Rusça sözcükler de Kiril harfleriyle gösterilmiştir. Sözlüğün bu bölümünde yaklaşık olarak 1850 madde yer almaktadır (Ceylan 1996: 15).

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkçe-Çuvaşça sözlük kısmı yer alır ve bu bölümde madde başı Türkçe sözcüğün karşısında, metinde geçen tüm Çuvaşça eş veya yakın anlamlı sözcükler verilmiş, her maddenin sonunda Çuvaşça sözcüğün Kiril asıllı Çuvaş alfabesiyle yazılmış biçimine yer verilmiştir. Örneğin: *düğün / tuy* | *myü*. Türkçe-Çuvaşça sözlük bölümünde de yaklaşık olarak 1350 madde bulunmaktadır (Ceylan 1996: 16). Bu eser 197 sayfadır ve 1996 yılında Ankara’da *Simurg Yayınevi* tarafından yayımlanmıştır.

Türkiye’de yayımlanan Çuvaşça sözlüklerden sonuncu ve en geniş olanı ise Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Bülent Bayram tarafından hazırlanan *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü* adlı eserdir. 1012 sayfadan oluşan eser, Ekim 2019’da *TDK Yayınları* tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışma Bayram tarafından hazırlanan ve 2007 yılında yayımlanan *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük* adlı çalışmanın genişletilmiş hâlidir.

Bülent Bayram tarafından 2007 yılında yayımlanan *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük* adlı sözlük çalışması o yıla kadar Türkiye’de yayımlanmış Çuvaşça sözlükler arasında en geniş olanıdır. Sözlükte yaklaşık olarak 18.000 Çuvaşça kelime ve kelime grubuna yer verilir. Bunlardan yaklaşık 12.500’ü madde başıdır (Bayram, 2007). 341 sayfadan oluşan eser Konya’da *Tablet Kitabevi* tarafından yayımlanmıştır.

Çuvaş Türkçesi Sözlüğü’nü incelendiğinde; sırasıyla *Ön Söz*, *Kaynaklar*, *Örnek Alıntılanan Kaynaklar*, *Kısaltmalar*, *Harf Çevrimi* ve *Sözlük* bölümleri yer alır. Çalışmanın sonunda ise iki ayrı dizin hâlinde coğrafya adları eklenmiştir. Bu coğrafya adlarının ilkinde “Dünya Coğrafyası”, ikincisinde “Çuvaş Coğrafyası”na ait adlar bulunur. Eserin ön sözünde belirtildiği üzere sözlükte 28.000 madde başı vardır. Madde içerisinde anlamlandırılan kelime gruplarıyla birlikte madde başı, madde içi 40.000’in üzerinde kelime ve kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir.

Çuvaşça olan madde başları *tablo 1*’de olduğu gibi Çuvaş Türklerinin bugün kullandıkları Kiril alfabesi ve yazım kuralları ile verilmiştir. Buradaki alfabetik sıralamada Çuvaş Kiril alfabesindeki sıralanış esas alınmıştır. Yanlarında ayrıç içinde Latin harfleri ile yazı çevirimi verilmiştir. Madde başları, koyu/kalın yazı ile dizilmiş, madde içinde gösterilen birleşik yapılar ve deyimler, eğik harflerle yazılmıştır.

Madde Başı	Yazı Çevirimi	Açıklama	Örnek Cümlelerin Orijinali	Örnek Cümlelerin Aktarımı	Kaynak
баррикада	(barrikada)	Barikat.	Çапла эпэ Прага урамёсенче, баррукадăсем шинче, фашизмсемпе чапăрăм.	Böyle ben Prag sokaklarında, barikatlar üstünde, faşistlerle savaştım.	(Simis İltin)
кăкар-	(kăkar-)	(bir yere, bir şeye) Bağlamak.	Ёнене мăйракинчен кăкарашă	İneği boynuzundan bağlarlar.	(Vattisen Sımahısem)

Tablo 1: Örnek madde gösterimi.

Bazı madde başları Çuvaşça metinlerle örneklendirilmiş, sözlükte orijinal cümleler Kiril harfleriyle yatık; Türkiye Türkçesi aktarımı ise düz olarak verilmiştir. Alıntının yapıldığı kaynak ise ayrıca içerisinde kısaltılarak belirtilmiştir. Bu alıntının yapıldığı kaynaklar “Ömek Taranan Kaynaklar” başlığı altında künyeleriyle verilmiştir. Ayrıca ağızlara ait kelimeler ise ağ. kısaltması ile gösterilmiştir (Bayram, 2019: 6). Sözlükte fiil özelliği taşıyan sözcüklerden sonra /-/ işareti konulmuştur. Ayrıca yazılışları aynı olup ancak anlamları farklı olan sözcükler Roma rakamlarıyla numaralandırılarak sıralanmıştır.

Bülent Bayram¹ tarafından yayımlanan *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü* ve *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük* adlı iki sözlük çalışması arasındaki temel fark, *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*'nün örnekli olmasıdır. Bunun yanı sıra yazarın 2007 yılında yayımlanan ilk sözlük çalışmasında 12.500 madde başı varken genişletilmiş olan *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*'nde 28.000 madde başı bulunmaktadır. Bunda zaman içerisinde yeni türetilen ve başka dillerden Çuvaşçaya giren kelimeler ve gelişen söz varlığının etkisi olduğu düşünülür. Her iki çalışmada madde başları Çuvaşların bugün kullanmakta oldukları Kiril alfabesi ile verilmiş, alfabetik sıralama Çuvaş Kiril alfabesindeki sıralanışa göre yapılmıştır. Yazarın ön sözde belirttiği üzere sözlük hazırlanırken iki kaynak kullanılmıştır. Birincisi, yazar tarafından daha önce yapılan aktarma çalışmaları sırasında metinlerden doğrudan doğruya alınan kelimeler, ikinci kaynak ise çeşitli dillerde yayımlanmış Çuvaş Türkçesi sözlüklerinin taranması sonucu elde edilen malzemedir. Sözlük hazırlayıcısı yayımlanan Çuvaş Türkçesi sözlükleri içerisinde ise *M. İ. Skvortsov'un Çıvaşla-Vırışla Slovar'* adlı sözlüğünden önemli oranda faydalandığını belirtir.

Sonuç olarak *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü* ile özellikle Çuvaşlar ve Çuvaşça üzerine çalışma yapan bilim insanlarına yardımcı olması açısından Türkiye'de çok önemli bir boşluğu doldurması ve Türkolojiye yaptığı katkısından dolayı Sayın Prof. Dr. Bülent Bayram'a teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ceylan, E. (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe / Türkçe-Çuvaşça Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Güzel, S. (2019). *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu-Kolektif (Çev.). İstanbul: Horoz Basımevi.

¹ Bülent Bayram'ın burada değinilen sözlük çalışmaları dışında Çuvaşlarla ilgili yayımladığı birçok çalışması bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: **1.** (2006) “Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyelerinde Kutsal Kurt ve Tepegöz”. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 19-27. **2.** (2011a) “Konstantin İvanov'un “Narspi” Manzumesinde Geleneksel Çuvaş İnançları”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 63-84. **3.** (2011b) *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alpları)*. Ankara: TKAE Yayınları **4.** (2012a) *Şuyın Hivetiri'nin Ulp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*. Ankara: TKAE Yayınları. **5.** (2012b) “Türkiye'de Çuvaş Folkloru Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Turkish Studies*, 7(1), 365-383. **6.** (2014a) “Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 59-83. **7.** (2015) “Gyula Meszaros'un 1908 Yılı Raporuna Göre Çuvaşlar Üzerine Tespitler”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 20(40), 21-35. **8.** (2018) *Zafer Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları. **9.** (2019a) *Çuvaş Kızı Salambi*. Ankara: Bengü Yayınları. **10.** (2019b) “Çuvaş Türkçesinin Sözlükleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24(47), 35-76.